

PIERRE LAROUSSE (1817 – 1875)

PIERRE LAROUSSE (1817 – 1875)

Radu MOȚOC

Abstract: *The author describes the life and works of the famous French encyclopedist PIERRE LAROUSSE, also known as educator, lexicographer and editor. He was born in Toucy (Yonne) in October 23, 1817 and died in Paris on 3 January, 1875. He was concerned about the methods of education in French language. Since 1849 he wrote many pedagogical works. In 1852 PIERRE LAROUSSE established **Larousse Librairie**, together with Augustin Boyer, who would become famous thanks to the works published by him.*

Recenta expoziție de la Biblioteca V. A. Urechia, consacrată enciclopedistului francez Pierre Larousse, cu prilejul împlinirii a 195 ani de la naștere, m-a determinat să cercetez viața și opera acestui enciclopedist, a cărui lucrare a devenit de mult timp un instrument de lucru indispensabil. Este cunoscut ca un pedagog, lexicograf, enciclopedist și editor.

S-a născut la Toucy (Yonne) în data de 23 octombrie 1817 și a decedat la Paris la 3 ianuarie 1875.

După terminarea studiilor la Școala Normală din orașul natal este profesor la Versailles, după care îndeplinește funcția de director al unei școli profesionale din Toucy (1837), fondată de Guizot¹.

În anul 1840 pleacă la Paris unde activează ca profesor la Institutul Jauffret (1848-1851)². În această perioadă o cunoaște pe Suzanne Caubet, care îi va deveni soție după douăzeci și unu de ani.

Preocupat de metodele de învățământ privind limba franceză, publică mai multe lucrări pedagogice începând cu anul 1849³.

¹Joules Troussel, *Nouveau Dictionnaire Encyclopédique*, Paris, 1886, vol. III, pag. 354.

²Paul Guérin, *Nouveau Dictionnaire des Dictionnaires illustré*, Tomul 5, Ed. Arthur Savaète. Paris, 1886, ediția a IV-a, 1898, pag. 872

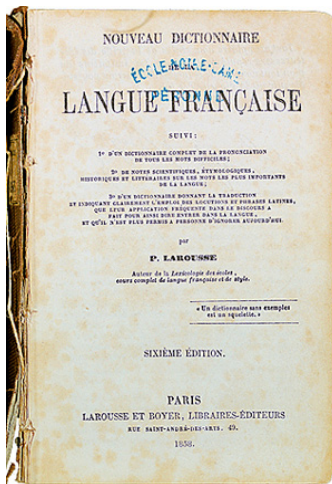
³Angela Ion, *Dicționar de scriitori francezi*, Ed. Polirom, 2012, pag. 876. Lucrările publicate în această perioadă sunt: *Lexicologia școlilor primare-1849*, care devine în anul 1850: *Gramatica lexicologică*. Urmează: *Tratat complet de analiză gramaticală* și *Tratat complet de analiză și sinteză logică*.

Lexicologia școlilor primare va apare în 20 de volume în anul 1872.

În anul 1852, înființează, împreună cu Augustin Boyer, *Librairie Larousse*, care va deveni celebră datorită lucrărilor editate de el. Având contact cu învățământul școlar, își dă seama de necesitatea de a edita o lucrare, care să reunească noțiuni de vocabular și enciclopedice, precum și locuțiuni latine (pe care le tipărește pe hârtie roz). Această lucrare, care avea să fie editată în anul 1856, va purta numele de *Le Nouveau Dictionnaire de la langue française*, și va fi îmbunătățită în anul 1860, când se vor introduce și numele proprii.

Conștient de faptul că vechile dicționare enciclopedice aveau tendințe exclusiv spre lexicomanie, cu multe cuvinte inutile, Larousse își propune să editeze o lucrare fundamentală, care va fi: *Marele Dicționar universal al secolului al XIX-lea*. Această monumentală lucrare, la care au contribuit personalități din diferite ramuri științifice, caracterizate prin erudiție și o libertate de spirit, va apare în perioada anilor 1866-1876, în cincisprezece volume și două suplimente. Primul supliment va apare în anul 1878, iar cel de-al doilea va fi editat în anul 1890. Din cauză că autorul a decedat în anul 1875, finalizarea ultimului volum și a celor două suplimente au fost coordonate de nepotul său, Jules Larousse Hollier.

Editura Larousse se specializează în publicarea dicționarilor enciclopedice pe care le actualizează mereu:

- Dictionnaire complet illustré – 1889.
- Petit Larousse illustré – 1906, 1924, 1935, 1948, 1956, 1959, etc.
- Larousse universel – 1922
- Larousse du XX-ème siècle – 1927
- Le plus petit Larousse - 1946
- Grand Larousse encyclopédique – 1960-1964⁴.

I. Colaboratorii la editarea dicționarilor.

Era imposibil ca doar un singur om să redacteze o lucrare de mare complexitate, cum este *Marele Dicționar universal al secolului al XIX-lea*, care tratează subiecte precum: istoria, filosofia, politica, științele, arta, filologia, literatura, etc. Conform unui elegant obicei, cel care a coordonat această lucrare prezintă în prefață numele fiecărui colaborator și domeniul lui de activitate. Enumerarea este în ordine alfabetică și conține 27 de personalități din diferite domenii precum: medicină, muzeografie, matematică, lexicografie, compoziție muzicală,

⁴Petit Larousse, Paris, 1965, pag. 2.

orientalism, geografie, economie, filologie, etc.

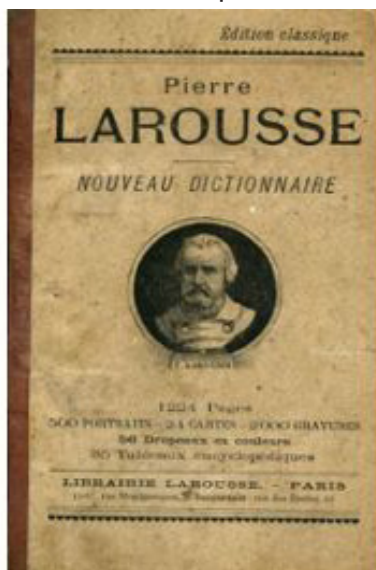
Este citat în mod special, filosoful francez Proudhon Pierre-Joseph, în calitate de colaborator, cel care a scris articolul *Dieu et Propriété*, în care apare expresia: *Dieu, c'est le mal, et la Propriété c'est le vol*⁵.

Această frază greu de acceptat și pentru vremurile noastre, avea să atragă multe critici asupra filosofului. Poate din acest motiv coordonatorul unei lucrări enciclopedice intitulată *Nouveau Dictionnaire des Dictionnaires illustré*, Paul Guérin, avea să facă următoarea precizare referitoare la *Marele Dicționar universal* al secolului al XIX-lea coordonat de Larousse: *Lucrare considerabilă, dar indigestă, având o parte ostilă sistematic îndreptată contra instituțiilor religioase și monarhice; condamnată și pusă la index de către Sfântul Scaun* (1873)⁶.

Dacă Larousse a început să lucreze la enciclopedie în anul 1866, cu numai 27 de colaboratori, Paul Guérin a apelat în anul 1886 la un număr impresionant de colaboratori, 114 specialiști în diferite domenii. Dintre aceștia au fost zece academicieni, patru laureați ai Aca-demiei Franceze și un număr de 19 profesori universitari. Cu atât mai mult trebuie apreciată activitatea lui Larousse, care cu un asemenea număr redus de colaboratori a editat 17 volume în comparație cu cele doar 8 volume editate de Paul Guérin⁷.

Această tradiție, inaugurată de Pierre Larousse prin editarea *Marelui Dicționar Universal al secolului al XIX-lea*, a fost din fericire continuată și perfecționată de Claude Augé (1854-1924), prin editarea unui *Nouveau Larousse illustré* (1897-1904, cu un supliment în anul 1907). Pentru o mai mare precizie, dar și pentru a responsabiliza colaboratorii, Claude Augé publică o listă cu numele fiecărui colaborator și denumirea articolului unde este autor.

La apariția primului dicționar de mici dimensiuni, în anul 1906, cunoscut sub denumirea de *Petit Larousse illustré*, Claude Augé avea să nominalizeze colaboratorii care nu au fost mai mult de șapte specialiști din domenii precum: fizică, chimie, matematică, litere, medicină, drept, istorie și geografie⁸.

⁵Pierre Larousse, *Grand Dictionnaire Universel*, Paris, Preface, 1865, pag. LXXVI.

⁶Paul Guérin, *op., cit.*, Textul despre Larousse a fost scris de lexicograful Leroux Edouard, colaborator al editurii.

Paul Guérin, literat, teolog, profesor de filosofie la colegiul Saint-Dizier, camerier al Sfântului Scaun, și *protonotaire apostolic* (1896).

⁷*Ibidem*, pag. 1

⁸Claude Augé, *Petit Larousse illustré*, Librairie Larousse, Paris, 1907, Aux lecteurs:

Tot în această perioadă de mare efervescență editorială a lucrărilor enciclopedice, avea să apară și *La Grande Encyclopédie, inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts* sub coordonarea lui André Berthelot și a altor unsprezece personalități din comitetul director. Cele 31 de volume au apărut în perioada anilor 1886-1902. Ambiția acestui colectiv de a edita o lucrare de foarte mari dimensiuni a impus pe măsură și un important număr de colaboratori din toate domeniile abordate. Acești colaboratori nominalizați în ordine alfabetică au ajuns la un număr surprinzător de mare - 469, dintre care trebuie remarcați în mod special cei 51 de bibliotecari, arhiviști și paleografi de la diferite biblioteci importante din Franța și străinătate.

Printre colaboratori sunt semnalați și doi români:

- Teodoru, ambasadorul guvernului român la Paris
- Nicolae Iorga, profesor la Universitatea din București⁹.

II. Care au fost sursele analizate de Pierre Larousse din antichitate pînă în secolul al XVI-lea, pentru redactarea *Marelui Dicționar Universal al secolului al XIX-lea* ?

Pentru a redacta o asemenea lucrare care și-a propus să trateze limba franceză cu toate regulile ei, istoria, geografia, mitologia, biografiile personalităților remarcabile, științele exacte dar și pe cele morale și politice, era nevoie de un concept și de o analiză a tot ce s-a scris pînă la acea dată.

Conștient de importanța acestui dicționar, avea să plaseze încă de la prima pagină de titlu două citate care îl vor însoți pe întregul parcurs de elaborare a dicționarului:

- *Le dictionnaire est à la littérature d'une nation ce que le fondement, avec ses fortes, est à l'édifice.* (Dupanloup)
- *La vérité, toute la vérité, rien que la vérité.*

Aflat într-un secol obsedat de lexicografie, autorul va mărturisi în prefața primului volum faptul că a fost marcat de trei prefete ale unor lucrări celebre, care au influențat istoria literaturii franceze:

- *La grande Encyclopédie du XVIII-ème siècle*, scrisă de Diderot și d'Alembert
- Ediția a șasea la *Dictionnaire de l'Académie*, scrisă de M. Villemain

-
- Augé Paul, licențiat în fizică și chimie
 - Boucheny Gaston, licențiat în fizică și matematică
 - Coquelin Louis, licențiat în litere
 - Guillemonat Auguste, doctor în medicină
 - Haurigot Georges, literat
 - Legrand Max, avocat
 - Treffel Georges, istoric și geograf

⁹*La Grande Encyclopédie*, Editată de Société Anonyme de la Grande Encyclopédie, Paris, vol. 24, pagina de introducere cu lista colaboratorilor.

- Prefața la *Cromwell* a lui Victor Hugo ¹⁰.

Este demn de reținut și principiul pe care îl enunță autorul în prefață, atunci când a luat inițiativa de a redacta această lucrare: *Vom proceda precum legiuitorul atunci când promulgă o lege nouă, eliminând o lacună din legislația în vigoare.*

Așa se explică motivul pentru care va trece în revistă tot ce s-a scris în acest domeniu, până la acel moment.

II-a. Prima grupare de surse se referă la glosare și lucrări lexicale din antichitate.

- *Lexique homérique*. Cuprinde cuvintele întrebuițate de Homer în lucrările sale și a fost editat de sofistul Apollonius, care a apărut la Alexandria în perioada împăratului Augustus. A fost publicată în două volume de către Villosion la Paris în anul 1773.
- *Recueil des mots qui se trouvent dans Herodote*. Autorul este Erotianus care dedică lucrarea lui Andromachus, medicului lui Nero.
- *Lexique des mots qui se trouvent dans Hérodote*. Autorul este necunoscut. A fost publicată de Henri Estienne la Paris în anul 1563
- *Lexique sur Platon*. Autor este sofistul Timaios. Lucrarea a fost publicată de către D. Ruhnken la Leiden, în anul 1754.
- *Onomastique*. O veritabilă metodă enciclopedică, scoasă în nouă volume, fără să fie ordonată alfabetic de către Julius Pollux. Ea constituie o compilație prețioasă pentru cunoașterea limbii grecești și a antichității. A fost publicată de Alde l'Ancien la Veneția în anul 1502.
- *Lexique des dix orateurs attiques*. Lucrare concepută de Harpocration din Alexandria, preceptorul posibil al lui L. Verus. A fost publicată de Alde l'Ancien la Veneția în anul 1503.
- *Dictionnaire étymologique*, scrisă de lexicograful din secolul al IV-lea, Orion. Lucrarea a fost publicată de G. Sturz la Leipzig, în anul 1820
- *Lexique*, scrisă de Helladius, care a trăit în jurul anului 408. Lucrarea este astăzi pierdută, dar grație lui Photius știm că era compusă din cinci volume și era ordonată alfabetic.
- *Lexique*, autor Ammonius. A fost intitulată de către autor: *Des locutions semblables et différentes*. Lucrare prețioasă care a fost scrisă în secolul al V-lea.
- *Glossaire*, a lui Hesychius din Alexandria. Lucrarea este importantă pentru cunoașterea limbii grecești. Fiind pierdută, o parte din această carte a fost salvată de Alde l'Ancien prin publicarea primei ediții din 1514 la Veneția.
- *Glossaire*, scris de consulul din Orient, Flavius Philoxenus, în anul 525. Este un dicționar latin-grec, în care cuvintele latine sunt explicate în

¹⁰Pierre Larousse, *op. cit.*, prefață, pag. V.

limba greacă în ordine alfabetică. O ediție îngrijită de H. Estienne, apare în anul 1573.

- *Lexique technologique*, are drept autor pe Philemon din secolul al V-lea. Lucrarea este concepută în opt secțiuni. S-au păstrat numai prima și ultima secțiune. Apare la Berlin sub îngrijirea editorului Osann, în anul 1821.
- *Glossaire*, aparține patriarhului din Constantinopol, Photius, de la care s-au păstrat mai multe exemplare foarte diferite între ele. Au fost publicate două volume la editura Porson din Londra, în anul 1822.
- *Glossaire*, care aparține lui Suidas și constituie cel mai celebru dicționar vechi grec. Se remarcă prin consemnarea autorilor celebri cu lucrările lor. Apare o ediție la Milano în 1499, și o altă ediție la Cambridge, în trei volume, în 1705.
- *Etymologicum magnum*, este un glosar grec cu autor anonim, posibil posterior celui scos de Suidas. Este valoros prin observațiile gramaticale, titlurile unor autori celebri și multitudinea de noțiuni mitologice și istorice. O primă reeditare apare la Veneția, în anul 1499, și alta la Goettingue, în 1765 ¹¹.

Din păcate, toate aceste lucrări imperfecte pot fi comparate, după cum sugerează chiar Pierre Larousse, cu o pictură făcută cu un creion pe un perete, în care figura este doar conturată, în timp ce expresia și fizionomia personajului, atât de necesare, lipsesc cu desăvârșire.

II - b. A doua grupare a surselor lexicale din perioada sec. IX-XVI -lea.

Începând cu secolul al IX-lea se pot remarca încercări serioase de redactare a unor dicționare, precum cel supranumit *Lombard*, al lui Papia, și care va apare cu denumirea de *Elementarium*. Este un dicționar latin în care a introdus multe texte grecești.

Ajungem în secolul al XV-lea, când călugărul carmelit din Plaisance, Jean Crestone, traduce gramatica grecului Jean Lascaris, transformând-o într-un dicționar greco-latin. Pentru epoca respectivă (1476), această activitate prezenta mari dificultăți.

O remarcabilă lucrare a secolului al XVI-lea, publicată la Roma în anul 1523, poate fi considerată lexicul grec intitulat *Magnum ac perutiletionarium*, al lui Guarino de Tavera, care utilizează și combină lucrările unor autori nominalizați mai sus, precum Hesychius, Suidas și Phrynicus. Acest lexic a fost cu siguranță foarte util în acele vremuri, și rămâne interesant și astăzi privind evoluția acestor tipuri de lucrări.

Tot în acel secol, Henri Estienne va continua lucrarea tatălui său și va edita celebrul *Thesaurus lingue greco*, care va apare în anul 1572 în cinci volume,

¹¹Pierre Larouss, *op.,cit.*, pag. VI,

constituind o adevărată comoară de erudiție elenă.

Urmează primul dicționar unde cuvintele franceze erau aranjate în ordine alfabetică, redactat de Nicot și publicat după moartea acestuia de către librarul Jacques Dupuys. Acest dicționar a fost publicat în mai multe ediții, cu remarcă interesantă a unei prefețe din anul 1584, care amintește de intenția autorului de a utiliza limba franceză la egalitate cu cea greacă și latină ¹².

Diversitatea lucrărilor apărute după secolul al XVI-lea, analizate de Pierre Larousse, care au influențat substanțial redactarea *Marelui Dicționar Universal*, a impus o departajare riguroasă a surselor, rezultând trei tipuri de lucrări:

- Lucrări lexicografice
- Lucrări enciclopedice
- Lucrări biografice

III. Lucrările lexicografice din secolele XVII-XIX

Fondatorul Academiei franceze, cardinalul Richelieu (1585-1642) a dorit să reglementeze limba franceză, care era la vremea respectivă foarte mobilă și nu asigura o claritate durabilă creatorilor de spirit cultivat. În acest scop, după înființarea Academiei franceze în anul 1635 (cu un număr de 40 de academicieni), cardinalul însărcinează această instituție să redacteze un dicționar care va purta numele de *Dicționarul Academiei franceze*, atât de necesar literaților. Cel care a fost nominalizat cu această responsabilitate de către Richelieu, a fost proaspătul academician (1635) Vaugelas Claude Favre, baron de Pérouges (1585-1650), care este considerat fondatorul limbii franceze clasice a secolului al XVII-lea ¹³.

III – a. Dicționarul Academic francez va apare pentru prima dată în anul 1694, cu o prefață de Charpentier François (1620-1702) ¹⁴. Autorii acestui dicționar nu au considerat necesar să ordoneze cuvintele în ordine alfabetică, utilizând în ordine alfabetică numai „capul de familie”.

A doua ediție în care academicianul Regnier-Desmarais (1632-1713) a avut o mare contribuție, a fost publicată în anul 1718, cu o prefață a starețului Massieu. ¹⁵

¹²Pierre Larousse, *op. cit.*, pag. VI.

¹³Angela Ion, *Dicționar de scriitori francezi*, Ed. Polirom, 2012, pag. 1542.

Principală lucrare a lui **Vaugelas** este : *Observații asupra limbii franceze, utile celor care vor să vorbească și să scrie bine*. (1647) Această lucrare va apare în peste douăzeci de ediții până în anul 1738. Dorința lui a fost să supună limba franceză cerințelor uzanței. Vaugelas distinge două „uzanțe”: cea bună, folosită la Curte, și cea rea „folosită de poporul incult”. El va impune limbajul marilor scriitori și în ultimă instanță, pe cel al savanților.

¹⁴Pierre Larousse, *Dictionnaire complet illustré*, Paris, 1899, pag. 981.

Charpentier François, literat, erudit francez (1620-1702)

¹⁵Paul Guérin, *op., cit.*, Vol. VII, pag. 533.

Regnier-Desmarais (stareț de François – Séraphin), gramatician și poet, născut la Paris.

În această a doua ediție cât și în o a treia ediție, care va apare în anul 1740, cuvintele au fost ordonate alfabetic.

Următoarea ediție, care apare în 1762, este considerată de criticul literar, M. Villemain (1790-1870) ca fiind „singura importantă pentru istoria limbii noastre care reia după un secol primele creații ale genului clasic”¹⁶.

Ediția din anul 1798, după ce Academia franceză a fost desființată în timpul Revoluției, nu a recunoscut această ediție la care nu a avut nicio contribuție.

Următoarea ediție din 1835, prefăcută de M. Villemain, poate fi considerată ca succesoare directă a dicționarului din 1762.

Acest dicționar din 1835 a fost important nu numai pentru francezi, ci el a constituit un eveniment literar mondial, limba franceză fiind studiată peste tot în lume, inclusiv în România. Scopul acestui dicționar, mărturisește Larousse: „a fost să se cunoască toate cuvintele care pot fi utilizate de scriitori, publiciști, oratori, profesori, de lumea întreagă, atunci când au nevoie să vorbească realmente franceza”¹⁷.

Criticile aduse *Dicționarului Academic francez* au fost excelent creionate de academicianul Marmontel: „Două cuvinte ale unei limbi nu pot exprima o singură și aceeași idee. Cu alte cuvinte, nu există cuvinte perfecte și în același timp sinonime”¹⁸. Această observație condamnă metoda de echivalare utilizată frecvent în acest dicționar.

Un alt reproș important, făcut de data aceasta de Larousse acestui dicționar, se referă la faptul că academicienii nu au indicat etimologia cuvântului și nu au citat exemple unde a fost utilizat. Nu lipsa de cunoștințe a determinat această abordare, cât graba de a scoate o ediție nouă foarte solicitată. Originea și istoria cuvântului, cât și utilizarea acestuia în operele exprimate de Pascal, Voltaire, J.-J. Rousseau, Montesquieu, etc., ar fi bucurat cu siguranță urechea prin armonia versurilor acestor mari scriitori, dacă ar fi fost citate în dicționar.

Aceste lipsuri depistate la Regnier, nu vor mai fi repetate de Larousse în *Marele Dicționar Enciclopedic*, pe care îl prezintă în prefață: „Au fost necesare cercetări serioase pentru indicarea originii tuturor cuvintelor, dar și pentru a da exemple sub toate aspectele. Pentru aceasta s-a consacrat un timp considerabil pentru citirea cu atenție a principalelor capodopere din literatura franceză din secolul al XV-lea, până în secolul al XIX-lea”¹⁹.

Și Villemain avea să constate în prefața *Dicționarului Academic francez* necesitatea abordării etimologice a cuvintelor din dicționar. Referitor la această

Membru al Academiei franceze din anul 1670. A fost unul din cei mai importanți autori al *Dicționarului Academic*.

¹⁶Pierre Larousse, *op. cit.*, pag. VII.

¹⁷Pierre Larousse, *op. cit.*, pag. IX.

¹⁸*Ibidem*, pag. IX.

¹⁹*Ibidem*, pag. X

abordare este citat și Voltaire, care atunci când revine la Paris, în anul 1778, pe când avea vârsta de optzeci și trei de ani, a dorit să găsească etimologia fiecărui cuvânt, dând exemple din autori consacrați. Angajându-se să facă această incursiune etimologică pentru litera A, pune pe jărat Academia franceză pentru a finaliza această abordare, dar care continuă, din păcate, să publice dicționarul după modelul ediției din 1762²⁰.

Analiza atentă făcută de Larousse privind lipsurile acestui Dicționar Academic francez se extinde și asupra unor detalii precum:

- Indicarea pronunției fiecărui cuvânt după indicarea ortografiei.
- Lipsa unor cuvinte din dicționar care meritau toată atenția precum: *capitaliser, coloration, confortable, décigramme, diorama, éditer, moralisation, démoralisation* etc.
- Nu au stabilit reguli generale privind ortografia.
- Forma pluralului nu este generalizată la toate cuvintele²¹.

Pentru acest gen de activitate cu un volum imens de lucru se potrivește zicala indicată de Larousse: *Qui, toujours très-bien fait, restait toujours à faire*.

Exista și un interes economic pentru finalizarea acestui dicționar, care nu suporta o amânare la infinit, ca urmare a redactării fără greșeli, pentru că un asemenea dicționar se vindea cu suma de zece mii de *écus* (monedă de argint)²². Așa se explică faptul că de la o ediție la alta aceste observații făcute de Larousse nu au fost eliminate.

III - b. *Dictionnaire Etymologique, sau Origines de la langue françoise*.

Acest dicționar redactat de Ménage²³ în două ediții, 1650 și 1694, s-a bucurat de o frumoasă reputație mult timp după decesul autorului, dar începând cu secolul al XVIII-lea era considerat depășit. Ménage, care cunoștea foarte bine limbile latină, greacă, italiană, spaniolă și franceză, a ignorat total sursele etimologice din limba celtă și sanscrită, care, pentru epoca în care a trăit, erau o regulă²⁴.

III - c. *Dictionnaire Français*

Dicționarul redactat de Richelet (1631-1698)²⁵ conține cuvinte și precizări privind limba franceză cât și termeni referitori la artă și științe. Prima ediție este publicată la Geneva în anul 1680. Acest dicționar este cea mai veche lucrare

²⁰*Ibidem*, pag. X

²¹*Ibidem*, pag. XI

²²*Ibidem*, pag. XII

²³Pierre Larousse, *Dictionnaire complet illustré, op.,cit.*, pag. 1245,

Gilles Ménage (1603-1692), literat francez, care s-a ocupat de etimologie și de regulile limbii franceze.

²⁴Pierre Larousse, *op. cit.*, pag. XIII.

²⁵Pierre Larousse, *Dictionnaire complet illustré, op.,cit.*, pag. 1354.

Richelet, gramatician francez, născut la Cheminon-la-Ville, 1631-1698.

închinată limbii franceze. Autorul a fost un remarcabil gramatician, cercetător neobosit și un cunoscător al vechii limbi franceze, dar și al limbilor spaniolă și italiană. Dar, din păcate, dicționarul lui Richelet este plin de expresii libere, chiar triviale ajungând la obscenități. Această abordare caustică i-a creat mulți dușmani, iar dicționarul lui a devenit cu timpul o adevărată curiozitate.

Impresarul genovez al acestui dicționar, Widerhold, a transportat în secret 1500 exemplare la Villejuif, pe care le-a predat librarului Simon Bénard din Paris. Librarul, conștient de ilegalitatea acestei acțiuni, a raportat autorităților, care, fiind sesizate, ard toate exemplarele. În urma acestei tragedii editoriale, Widerhold moare de supărare după trei zile. În aceeași zi în care avea loc înmormântarea la biserica Saint-Benoit, autorul dicționarului este înjunghiat de către un necunoscut care a reușit să fugă în mulțime.

Acest dicționar a căzut într-o uitare totală, fiind apreciat doar de bibliofili ca o curiozitate. Au fost mai multe ediții care au fost puse la index, însă prima, ediția Geneva, rămâne cea mai rară ²⁶.

III - d. *Dictionnaire de Trévoux.*

Denumirea acestui dicționar provine de la orașul Trévoux, unde a fost pentru prima dată editat în anul 1704, în 3 volume. A fost reimprimat în cinci ediții, iar ultima ediție, cea din anul 1771, a fost publicată în opt volume. Orașul Trévoux este cunoscut ca fiind sediul celebrei Academii a preoților iezuiți, care au dedicat acest dicționar ducelui de Maine, principe suveran de Dombes, întrucât le-a pus la dispoziție imprimeria din Trévoux. Dicționarul s-a bucurat de un mare credit printre lexicografii francezi și străini, chiar dacă se pot critica inexactitățile definițiilor sau alegerea exemplelor ²⁷.

III - e. *Dictionnaire Universel de la langue française.*

Autorul acestui dicționar, Pierre-Claude-Victoire Boiste (1765-1824), considerat un adevărat erudit, l-a publicat în anul 1800, dorind a fi o enciclopedie filologică. A rezultat un tratat de gramatică și ortografie din care nu lipsea vechea limbă franceză și neologismele. Dicționarul a fost apreciat pentru exactitatea definițiilor și pentru varietatea exemplelor, fiind considerat mai valoros decât cel editat de Academia franceză ²⁸.

²⁶Pierre Larousse, *op. cit.*, pag. XIII.

²⁷*Ibidem*, pag. XIV.

²⁸*Ibidem*, pag. XIV. Un incident interesant povestit de Larousse se referă la arestarea lui Boiste în anul 1805, când un agent de poliție îl conduce în biroul lui Fouché (șeful poliției imperiale). Acesta, scandalizat, îi reproșează că l-a insultat pe Împărat cu un pasaj din dicționar: *Spoliateur, qui depouille, qui vole: loi-Bonaparte*. Autorul dicționarului a dorit să exemplifice acest termen prin utilizarea de către Napoleon al acestui termen într-un discurs public. Închis la celebra închisoare, a fost eliberat numai după intervenția unor prieteni la Napoleon, care a dat ordin de a fi eliberat.

Boiste a mai publicat diferite lucrări printre care:

- *Dictionnaire des belles-lettres, contenant les éléments de la littérature théorique et pratique*, Paris, 5 vol., 1821-1824.

- *Grammaire française*, 1820.

- *Dictionnaire de géographie universelle ancienne et moderne comparée*, (Dicționarul avea un atlas cu 51 de hărți colorate) Paris, 1 vol., 1806²⁹.

III - f. *Dictionnaire Universel de la langue française*.

Acest dicționar, al cărui autor este Claude-Marie Gattel (1743-1812), a apărut în două volume. Este publicat la un an după decesul autorului, în anul 1813. A fost bine primit de lumea științifică, pentru că a rectificat multe din greșelile dicționarului editat de Academie. Autorul este semnalat ca fiind și autorul unui dicționar spaniol – francez, care a apărut în anul 1799³⁰.

III – g. *Nouveau Dictionnaire de la langue française*.

O lucrare care este semnalată de Larousse, pentru meritul de a fi tratat toate cuvintele uzuale cu etimologia respectivă și explicarea în detaliu a sinonimele. Autorul acestui dicționar, care a apărut în anul 1820 în două volume, este Jean-Charles Laveaux (1749-1827). A fost considerat un filolog erudit și un savant lexicograf. Definițiile sale sunt clare, succinte și întreaga lucrare este remarcată prin atitudinea cu care este tratată gramatica cuvintelor. Același autor a publicat și un *Dictionnaire des difficultés de la langue française*, care apare la librăria Hachette, într-o ediție nouă revizuită de fiul său Marly-Laveaux, în anul 1847. Larousse, cu multă eleganță, consideră necesar să aducă un omagiu modestului și incontestabilul gramatician, Laveaux, pentru **Marele Dicționar Universal**, editat de el³¹.

III – h. *Dictionnaire Étymologique de la langue française*.

Roquefort (1777-1834) este autorul acestui dicționar, care a fost redactat în două volume. Anul apariției este 1820. Această lucrare conține cuvinte din *Dicționarul Academiei franceze*, cu principalele noțiuni din artă, știință și meserii. Prefața este semnată de Champollion-Figeac (1790-1832), editorul lucrării, care prezintă o excelentă disertație asupra noțiunii de etimologie. Cel care semnează această prefață este celebrul arheolog francez care a descifrat pentru prima dată hieroglifile egiptene.

III – i. *Nouveau Dictionnaire de la langue française*.

Se remarcă prin definițiile date cuvintelor uzuale, etimologia cuvântului, utilizarea lor în diferite epoci, modificările survenite, cât și exemple de utilizare

²⁹Paul Guérin, *op. cit.*, vol. II, pag. 226

³⁰Paul Guérin, *op. cit.*, vol. IV, pag. 1035

³¹Pierre Larousse, *op. cit.*, pag. XVI.

din autori vechi și contemporani. Autorul acestui dicționar este Louis Dochez, care a publicat lucrarea la Paris în anul 1860, într-un singur volum. Dicționarul a fost prefațat de un erudit francez, celebru prin studiile sale asupra literaturii franceze, Paulin Paris (1800-1881)³².

Pentru a oferi exemplele cele mai relevante, autorul a selectat expresii din capodoperele scriitorilor precum: Chateaubriand, Lamartine, V. Hugo, A. de Musset, Proudhon, Honoré de Balzac etc. Exemplele alese denotă grija cu care Dochez a tratat acest dicționar³³.

Autorul a lucrat singur la această operă timp de zece ani, și a murit atunci când se imprimau ultimele pagini din lucrare.

III – j. *Dictionnaire de la langue française*.

Eruditul filolog și filosof francez Emile Littré (1801-1881)³⁴, a oferit publicului un dicționar în care nomenclatorul de cuvinte a fost studiat critic prin iregularitățile și dificultățile limbii franceze, dar și indicarea riguroasă a pronunției, etimologia cuvântului și istoria termenilor din limba franceză³⁵.

IV. Lucrări enciclopedice

Larousse selectează, în analiza pe care o face în prefața *Marelui Dicționar Universal*, un număr impresionant de lucrări enciclopedice, șaptesprezece titluri, pe care le analizează critic, în ordine cronologică în funcție de anul apariției, sugerând faptul că a preluat tot ce este mai bun din acestea și a evitat greșelile inevitabile ale acestor enciclopedii scrise anterior.

IV – a. Prima lucrare este *Dictionnaire Historique et Critique*, scrisă de filosoful, istoricul și criticul Pierre Bayle (1647-1706). Acest erudit enciclopedist, apreciat de Larousse ca fiind dotat cu o „inteligență luminoasă și profundă”, abordează această lucrare într-o manieră de totală libertate de gândire, care a revoltat conservatorismul preoților catolici și iezuiți, pentru „obscuritățile și pasajele satirice referitoare la regele David”³⁶.

Impresiile sunt mult mai favorabile exprimate de savanți precum: Boileau, Despréaux, Leibnitz, Diderot. Această lucrare, care a apărut în perioada anilor 1695-1697, în două volume, a fost tradusă în nenumărate limbi. A fost reeditată în zece ediții până în anul 1760, fiind considerată de specialiști ca o lucrare care a dorit să corecteze și să completeze dicționarele anterioare. Calitățile acestei lucrări au impus o nouă reeditare realizată de Beuchot în șase volume, care va apare în

³²Claude Augé, *op., cit.*, pag. 1507.

³³Pierre Larousse, *op. cit.*, pag. XVI.

³⁴Claude Augé, *op., cit.*, pag. 1425.

³⁵Pierre Larousse, *op., cit.*, pag. XVI.

³⁶*Ibidem*, pag. XXI.

perioada anilor 1820-1824.

Autorul, care beneficia de o cultură prodigioasă, a utilizat această lucrare enciclopedică pentru a ridica probleme de morală, de teologie și de exegeză, unificând gândirea liberă a secolelor anterioare. Bayle bazându-se numai pe fapte sigure, respingând categoric eroarea, apără ideea de căutare a adevărului și mai ales ideea de toleranță și respectul pentru diversitatea credințelor. Fișele neutilizate pentru *Dicționarul istoric și critic*, au constituit volume ale unei alte lucrări: *Reponse aux questions d'un provincial*, care va apare în mai multe ediții (1705, 1706, 1707)³⁷.

IV – b. *Encyclopédie du XVIII-ème siècle* sau *Dictionnaire raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers*, redactat de Diderot (1713-1784) și d'Alembert (1717-1783).

Diderot, după ce obține în anul 1732 licența în arte la Universitatea din Paris, se preocupă de mai multe traduceri din engleză, precum: *Istoria Greciei* de Temple Stanyan (1742) și *Dicționarul de medicină* de Robert James (1748).

În anul 1747 va redacta lucrarea *Plimbarea scepticului*, un violent pamflet anti-creștin, care va trezi vigilența preotului de la Saint-Médard, care îl consideră „un om foarte periculos...”³⁸.

Dar pentru *Scrisoare despre orbi, în folosul celor care văd* (1749), lucrare materialistă și evoluționistă, care a fost comentată într-o scrisoare celebră adresată de autor lui Voltaire, Diderot este arestat și întemnițat în castelul Vincennes, unde va fi vizitat de J.-J. Rousseau³⁹.

Cu toate că Diderot, în 16 octombrie 1747, este nominalizat de către d'Alembert să coordoneze *Enciclopedia*, de-abia în anul 1750 apare „Prospectul” *Enciclopediei*. Larousse avea să descrie acest prospect ca o lucrare unde este prezentat planul viitoarei enciclopedii, constituind „pagini scrise magnifice care glorifică artele și lucrul manual”.

În perioada anilor 1750-1766, Diderot va consacra toată energia sa pentru redactarea unei lucrări care va fi considerată ca un „ferment de idei înnoitoare care au fertilizat întreaga gândire modernă”⁴⁰.

Diderot avea să acopere capitolele referitoare la arte și meserii, istorie, filosofie și să coordoneze în general toate materialele care vor constitui un rezervor comun.

D'Alembert, unul din cei mai mari matematicieni ai secolului al XVIII-lea, va acoperi domeniul științelor matematice.

Alte domenii tratate în *Enciclopedia*, avea să scrie în *prefață*, chiar Larousse, au fost redactate de:

³⁷Angela Ion, *op., cit.*, pag. 141.

³⁸*Ibidem*, pag. 512

³⁹*Ibidem*, pag. 513

⁴⁰*Ibidem*, pag. 513

- J.-J. Rousseau – muzică
- Daubenton – științele naturii
- Preotul Mallet – teologie
- Preotul Yvon – metafizică, logică și morală
- Avocatul Toussaint – jurisprudență
- Eidous – heraldică, blazoane
- Preotul La Chapelle – științele elementare
- Le Blond – fortificații și tactică militară
- Gaussier – prelucrarea pietrei
- D'Argenville – grădinărit și hidraulică
- Inginerul Bellin – marină
- Doctorul Tarin – anatomie și psihologie
- Doctorul Louis – chirurgie
- Malouin – chimie
- Blondel – arhitectură
- J.-B Leroy – orologie și descrierea instrumentelor astronomice
- Vandenessä – medicina pură
- Landois – pictură sculptură și gravură
- Dumarsais – gramatică și filologie

Mai sunt nominalizați alți 25 specialiști fără să le fie indicate specialitățile ⁴¹.

Diderot a fost în admirația enciclopedistului Larousse, care îl caracterizează ca fiind un geniu, cu un curaj și o perseverență incredibile pentru a aborda o asemenea dificilă muncă. Noblețea caracterului său, bunătatea, sensibilitatea, generozitatea, pasiunea pentru familie și prieteni, energia morală, au contribuit la succesul final de a vedea *Enciclopedia* editată.

După apariția volumului șapte din *Enciclopedia*, în anul 1758, d'Alembert se retrage, urmând ca toată responsabilitatea continuării acestei lucrări să cadă pe umerii lui Diderot. A fost un gest de lașitate, fiind marcat de *reproșurile și jignirile aduse de societate*, așa cum mărturisește singur⁴².

Această *Enciclopedia a secolului al XVIII-lea*, în prima ei ediție, cuprindea șaptesprezece volume (plus cinci anexe), la care se adaugă unsprezece volume de planșe.

Alte ediții vor apare la: Geneva, în 39 volume (1777); Lausanne, în 86 vol. (1778); Yverdun, în 58 volume (1780); Lucques, în 28 volume (1771); Livourne, în 33 volume (1770).⁴³

O recentă reeditare (2001-2004) a fost publicată la imprimeria Tours, în colecția *Bibliothèque de l'Image*, care conține un număr de 34 volume ⁴⁴.

⁴¹Pierre Larousse, *op., cit.*, pag. XXIII.

⁴²*Ibidem*, pag. XXVII

⁴³*Ibidem*, pag. XXXII

⁴⁴L'Encyclopédie editată în anul 2001-2004, conține următoarele volume:

- *Anatomie* cu 22 planșe
- *Art de l'habillement* (Boutonnier, broeur, chapelier, couturiere, decoupeur et gaufreur d'étoffes, dentelle, eventailiste, lingere, marchande de modes, perruquier, barbier, plumassier panachier, tailleur) cu 69 planșe
- *Art de l'escrime*, cu 25 planșe.
- *Monnayage-travail de l'or*, (Balancier, batteur d'or, gravure en médailles et en cachets, fonte de l'or, de l'argent et du cuivre, tireur et fileur d'or, monnayage) cu 67 planșe.
- *Agriculture et économie rustique*, cu 83 planșe.
- *Astronomie* (Géographie) cu 60 planșe.
- *Art de la charpente*, cu 51 planșe.
- *Horlogerie*, cu 29 planșe.
- *Fabrication des canons*, (Histoire naturelle, minéralogie, poudres, salpêtre, artificier) cu 58 planșe
- *Art du cuir*, (Bourrellier, boursier, ceinturier, chanoiseur, cordonnier, fourreur, maroquinier) cu 69 planșe.
- *Tapissier, tapisserie des Gobelins*, cu 64 planșe.
- *Travail du fer*, (Chainetier, chaudronnier, taillandier, épinglier, coutelier) cu 30 planșe
- *Art de la céramique*, (Fayancerie, porcelaine, pipes à fumer le tabac, potier de terre) cu 39 planșe.
- *Serrurier – ferronnier*, cu 57 planșe.
- *Art du verre-Fabrication des glaces*, (Vitrier, miroitier, lunettier), cu 116 planșe.
- *Dessin – Peinture*, (Peinture en huile, en miniature, mosaïque), cu 53 planșe.
- *Art de la soie*, cu 134 planșe
- *Arts militaires*, (Armes et machines de guerre, fortification, exercice de l'infanterie, tactique de grecs, romains, turcs) cu 64 planșe.
- *Musique*, cu 42 planșe.
- *Petits métiers du bois*, (Boissellier, coffretier, formier, tabletier, tonnelier) cu 39 planșe.
- *Art des textiles*, (Aigullier, blanchissage des toiles, corderie, draperie, fil et laine, passementier) cu 98 planșe.
- *Sciences* (Mathématiques, hydrostatique, optique, physique, pneumatiques, chimie) cu 99 planșe.
- *Orfèvre – Bijoutier*, (Diamantaire, gravure en pierres fines) cu 43 planșe.
- *Art des mines*, (Minéralogie), cu 37 planșe.
- *Chirurgie*, cu 50 planșe.
- *Chasses – Pêches*, cu 58 planșe.
- *Gravure – Sculpture*, (Sculpture fonte des statues équestres), cu 52 planșe.
- *Art de l'écriture*, (Caractères et alphabets), cu 41 planșe.
- *Théâtres – Machines de Théâtre*, cu 89 planșe.
- *Artisanat au 18-ème Siècle*, (Boulangier, brasserie, confiseur, doreur, pâtissier, savonnerie), cu 73 planșe.
- *Forges*, cu 52 planșe.
- *Menuisier en Voiture. Sellier – Carrossie*, cu 69 planșe.

Enciclopedia nu l-a îmbogățit pe Diderot, el primea două mii de *livre* pentru fiecare volum, care reprezenta de o sută de ori mai puțin decât pentru o piesă de teatru.

Presiunea societății retrograde a făcut ca editorul *Enciclopediei*, Le Breton, să modifice multe texte din zece volume descoperite de Diderot, după ce a dat semnătura „bun de tipar”. Autorul lucrării va reacționa dur, printr-o scrisoare care va condamna această mutilare a *Enciclopediei*: „Dumneavoastră prin lașitate, ați masacrat munca a douăzeci de persoane cinstite care și-au consacrat timpul lor, talentul, din dragoste pentru bine și adevăr”⁴⁵.

În anul 1751, Diderot și d’Alembert sunt primiți ca membri ai Academiei din Berlin. După apariția primelor două volume, Consiliul regal al Franței decide întreruperea editării celorlalte volume. Numai prin intervenția doamnei de Pompadour și a unor miniștri, această decizie nu s-a executat⁴⁶.

Parlamentul Franței condamnă în anul 1759 *Enciclopedia*, dar Diderot reușește, cu toate dificultățile, să publice ultimele volume în anul 1766, care va deveni un imens succes editorial și va aduce beneficii importante. În numai opt ani, până în anul 1774, au fost vândute douăzeci și cinci de mii de serii complete în toată Europa⁴⁷.

Din respect pentru această lucrare, Larousse avea să scrie în prefața dicționarului său: *Salut această nemuritoare lucrare; jos pălăria și ne înclinăm în fața acestui monument al spiritului uman.... Această lucrare literară, cea mai vastă care a fost făcută de la inventarea imprimeriei, a fost prima piatră a unui edificiu pe care timpul îl va putea modifica sau perfecționa, dar care va fi totdeauna pentru fondator un titlu incontestabil de recunoștință a posterității. A fost o frumoasă și mare idee de a reuni într-o singură carte toate noțiunile căpătate până atunci din știință și artă, un depozit al cunoștințelor umane*⁴⁸.

Diderot va fi nevoit să-și vândă întreaga bibliotecă Ecaterinei a II-a a Rusiei pentru a asigura fiicei sale o dotă. Biblioteca care conținea peste cincisprezece mii de volume, va rămâne totuși la Diderot, atâta timp cât va trăi și în plus va primi o pensie de trei sute de pistoli. În ultimul an al vieții, Diderot se mută într-o locuință pusă la dispoziție de Ecaterina a II-a⁴⁹.

IV – c. *Encyclopedie Methodique* editată de Panckoucke și Agasse

Această imensă lucrare enciclopedică, care conține 201 volume, dintre care

- *Imprimerie – Reliure*, (Papeterir, fonderie en caracteres d’imprimerie, marbreur de papier), cu 51 planșe.
- *Art Héraldique*, cu 34 planșe.

⁴⁵Pierre Larousse, *op., cit.*, pag. XXVIII

⁴⁶Angela Ion, *op., cit.*, pag. 513

⁴⁷Ibidem, pag. 514

⁴⁸Pierre Larousse, *op., cit.*, pag. XXIII.

⁴⁹Angela Ion, *op., cit.*, pag. 515

47 numai cu planșe, a fost editată în perioada anilor 1782-1832. Având la bază lucrarea lui Diderot, autorii au sesizat anumite lipsuri și incoerențe, și-au încercat să contureze mai sistematic tabloul fiecărei științe. Volumul mare de informații a făcut ca această enciclopedie să fie prea voluminoasă pentru a putea fi plasată într-o bibliotecă particulară.

Enciclopedia este prefăcută de un vocabular universal, fiind structurată în 48 dicționare specifice diferitelor subiecte. Ordinea domeniilor studiate au fost aranjate alfabetic, din care semnalăm câteva: agricultura, antichitatea și mitologia, arhitectura, arta militară, botanica, vânătoarea, chimia, comerțul, economia politică, echitația, dansul, finanțele, filosofia, fizica, geografia, gramatica și literatura, istoria, jocurile matematice și de societate, jurisprudența, logica, manufactura, marina, medicina, muzica, natația, pescuitul, sistemul anatomic, teologia etc.

Dar nu toate și-au păstrat valoarea datorită științelor care au evoluat, inevitabil. Larousse, la vremea sa, sesizează următoarele domenii în care această enciclopedie prezenta un interes: antichitatea, arhitectura, artileria, muzica, teologia și bineînțeles gramatica și literatura⁵⁰.

IV – d. *Dictionnaire Philosophique* de Voltaire.

Primele articole ale acestui dicționar au fost scrise în anul 1752, iar planul acestei lucrări a fost conceput la Potsdam, unde a fost invitatul regelui Prusiei.

Editorul Kehl a publicat această lucrare în anul 1764, prin comasarea mai multor opere scrise de Voltaire, printre care:

- *Les Questions sur l'Encyclopédie*
- *Les articles insérés dans l'Encyclopédie*
- Mai multe articole scrise de autor pentru *Dictionnaire de l'Académie*
- Articole publicate anterior pe teme filosofice.

Aceasta este structura *Dicționarului Filosofic* care a fost comparat cu *corespondența* lui Voltaire, unde abordează diferite tematici complexe, ca un cozeur a tot cunoscător precum: teologia și gramatica; fizica și literatura, antichitatea, politica, legislația, dreptul public etc. Dezvoltă aceste subiecte fără dogmatica profesorală, detașat, ca un om de societate.

Larousse îl consideră în această lucrare puțin superficial și naiv, dar apreciază „bunul gust și dorința de a părea permanent savant și profund”⁵¹.

Cu toate aceste observații pertinente, Voltaire rămâne pentru Larousse un excelent critic, filosof, un om de acțiune, un războinic, pamfletar, totul devine armă în mâinile lui și fiecare cuvânt provoacă răni adânci⁵².

IV – e. *France Littéraire* sau *Dictionnaire bibliographique des savants, historiens*

⁵⁰Pierre Larousse, *op., cit.*, pag. XXXIII

⁵¹Pierre Larousse, *op., cit.*, pag. XXXIV

⁵²*Ibidem*, pag. XXXV

et gens de lettres de la France, ainsi que des littérateurs étrangers qui ont écrit en français, plus particulièrement pendant les XVIII-ème et XIX-ème siècles.

Dicționarul bibliografic francez a fost conceput de Joseph-Marie Quérard (1797-1865). A fost editat la Paris de Didot în perioada anilor 1826-1842, în zece volume. Ulterior, au fost adăugate alte două volume, scrise de Ch. Louandre și Félix Bourquelot. A fost conceput ca o corectură și completare la lucrările elaborate anterior de preoții Laporte, d'Hebrail și d'Ersch, cunoscute sub numele de *France littéraire*, în cinci volume, editate în anii 1797-1806.

Problemele cu care s-a confruntat autorul au fost lucrările scriitorilor anonimi și prezentarea bibliografică a personalităților din acest domeniu. Paradoxal, a fost susținut de un bibliofil rus, M Poltoratzki, și abandonat în prima perioadă de ministrul de resort, M. Guizot, dar și de Biblioteca regală, care a refuzat o colaborare de interes public.

În perioada anilor 1845-1856, J. M. Quérard a suplimentat *France littéraire* cu cinci volume noi, pe care le-a denumit *Supercheries littéraires dévoilées*, care includ o galerie de autori autentici, presupuși, deghizați, plagiatori, care au scris în ultimele patru secole.

Acest autor savant dar și modest a fost în final încurajat și susținut de ministrul instrucțiunii publice, M. Duruy, care a reparat uitarea regretabilă prin dublarea indemnizației literare din anul 1830 și achiziționarea unui număr important de exemplare din a doua ediție apărută în anul 1865. După patruzeci de ani de activitate dezinteresată material la acest remarcabil dicționar, primește la 15 august 1865, medalia de Cavaler al Legiunii de onoare⁵³.

IV – f. *Encyclopédie des gens du monde, répertoire universel des sciences, des lettres et des arts, avec des notices historiques sur les personnages célèbres morts et vivants.*

A fost redactată de treizeci și doi de literați și artiști francezi și străini, în 22 volume la editura Trenttel și Wurtz din Paris, în perioada anilor 1831-1844.

Considerată de Larousse ca o lucrare care a avut la bază compilarea, nu credem că mai este ceva de spus⁵⁴.

IV – g. *ENCYCLOPÉDIE MODERNE, dictionnaire abrégé des sciences, des lettres, des arts, de l'industrie, de l'agriculture et du commerce.*

Cele 24 volume au fost editate de către Mongie la Paris, sub coordonarea celui care a semnat lucrarea, M. Courtin, în perioada anilor 1824-1832. Această *Enciclopedie modernă* a fost îmbunătățită de Firmin Renier și reeditată succesiv de Léon Renier, Noël des Vergers și Edouard Carteron, în perioada anilor 1844-1863, în 27 volume. Sunt nominalizați și principalii 22 colaboratori care au redactat această

⁵³*Ibidem*, pag. XXXV

⁵⁴*Ibidem*, pag. XXXVI

enciclopedie.

Larousse o consideră „cea mai bună enciclopedie a epocii noastre”. Nu același lucru va spune despre *Supliment*, care analizează cuvinte uitate în lucrarea de bază, punând o întrebare ironică: „erau necunoscute în 1832 ?”⁵⁵.

IV – h. Dictionnaire de la Conversation et de la Lecture, inventaire raisonné des notions générales les plus indispensables à tous.

Această lucrare care apare la numai câteva luni după *Enciclopedia Modernă*, a fost coordonată de M. Duckett și considerată de Larousse ca inutilă pentru că nu răspunde niciunei necesități. Lista principalilor colaboratori este impresionantă, 97 personalități onorabile și chiar ilustre precum: H. de Balzac, Hector Berlioz, Champollion, Chateaubriand, Al. Dumas, Lamartine etc. Fiecare din acești colaboratori răspunde de articolele pe care le semnează, dar nu răspunde de lipsa de coerență pe ansamblul lucrării, care revine în totalitate coordonatorului.

Exemplul oferit chiar de Larousse este edificator. Același subiect este tratat simultan de trei colaboratori, care provoacă o incredibilă disonanță:

- Guizot, despre Dumnezeu
- Proudhon, despre suflet
- D'Orléans, despre confesiune

Concluzia exprimată de Larousse este foarte fermă: „Asemenea păreri disperate nu ar trebui să apară la edificarea unei asemenea importante lucrări, cum este o enciclopedie. Unitatea, care reprezintă de multe ori singura valoare a unei lucrări de artă, trebuie să se regăsească în fiecare domeniu tratat precum: literatura, științele, politica, istoria, filosofia și religia... Această calitate a ansamblului constituie metoda de lucru, și toate lucrările care nu respectă această metodă sunt supuse unui succes efemer”⁵⁶.

Coordonatorul acestui dicționar, Duckett, sesizând posibil această lacună, avea să adapteze vechea lucrare pentru o anumită parte a societății și anume pentru doamne și persoane tinere. Astfel va apare în anul 1842, în zece volume: *Dictionnaire de la Conversation a l'usage des dames et des jeune personnes*. Autorul a suprimat unele articole care nu interesau publicul vizat și altele care nu prezentau un caracter al unei moralități severe⁵⁷.

IV – i. Encyclopédie Nouvelle, dictionnaire philosophique, scientifique, littéraire et industriel, offrant le tableau des connaissances humaines au XIX-ème siècle.

⁵⁵*Ibidem*, pag. XXXVII

⁵⁶*Ibidem*, pag. XXXVII

⁵⁷*Ibidem*, pag. XXXVIII

Lucrarea a fost coordonată de Pierre Leroux⁵⁸ (1797-1871) și Jean Reynaud⁵⁹ (1806-1863), la care au mai contribuit peste 30 de specialiști în diferite domenii.

Acest dicționar nu a fost din păcate terminat și prezintă lacune considerabile. Larousse consideră că această lucrare „conține în general studii serioase și interesante prin originalitatea gândirii și frumusețea de exprimare”⁶⁰.

Aceste articole sunt marcate de gândirea lui Saint-Simon privind religia, misticismul, doctrina necesității determinismului în istorie, negarea liberalismului politic și economic etc., care cu siguranță nu erau pe placul lui Larousse.

IV – j. *ENCYCLOPÉDIE CATHOLIQUE, répertoire universel et raisonné des sciences, des lettres, des arts et des métiers, avec la biographie des hommes célèbres.*

Coordonarea acestei lucrări a fost făcută de preotul Jean-Baptiste Glaire (1798-1879)⁶¹ și viconte Joseph-Alexis Walsh (1782-1860)⁶², supravegheați de un comitet religios.

A fost editată la Paris în optsprezece volume, în perioada 1838-1849.

Larousse o consideră fără valoare științifică și literară, fiind o plagiatură ordinară. Partea biografică a fost copiată în totalitate de la un alt autor, Feller. Toate descoperirile științifice care veneau în contradicție cu axiomele Bibliei erau considerate neavenite.

Pentru a exemplifica un caz, Larousse citează din această enciclopedie textul referitor la Diderot, care îl consideră „un epileptic care se exprimă numai prin țipete și convulsii”⁶³.

Nu este de mirare că Larousse desființează această lucrare care se pretinde enciclopedie științifică.

⁵⁸Angela Ion, *op., cit.*, pag. 912.

Pierre Leroux adoptă cu entuziasm gândirea lui Saint-Simon a socialismului utopic, care profetizează o societate a fraternității umane, clădită pe baze egalitare. În 1835 o cunoaște pe George Sand, pe care a fermecat-o prin generozitatea patetic-umanistă. Înființează o tipografie, de unde difuzează *La Revue sociale* (1845) și tipărește ziarul lui George Sand, *L'Eclaireur*. P. Leroux a fost creatorul a două cuvinte care au făcut multă vâlvă: *socialism* și *symbolism*.

⁵⁹Claude Augé, *op., cit.*, pag. 1555.

Jean Reynaud (1806-1863) a fost filosof și om politic.

⁶⁰Pierre Larousse, *op., cit.*, pag. XXXVIII

⁶¹Paul Guérin, *op., cit.*, vol. 4, pag. 1121.

J.-B. Glaire, teolog și orientalist, a fost decanul Facultății de teologie de la Sorbona (1840) și Cavaler al Legiunii de onoare (1845). A mai redactat *Dictionnaire universel des sciences ecclésiastiques*, în anul 1867.

⁶²*Ibidem*, vol. 8, pag. 985. Viconte Joseph-Alexis Walsh, literat. Inspector al librăriilor în perioada Consulatului, director al poștelor sub Restaurație, redactor al mai multor reviste. A publicat mai multe lucrări de istorie. Cu lucrarea *Lettres vendéennes* a obținut un mare succes.

⁶³Pierre Larousse, *op., cit.*, pag. XXXIX

IV – k. *DICTIONNAIRE DES ART ET MANUFACTURES, DE L'AGRICULTURE, DE MINES ETC., description des procédés de l'industrie française et étrangère.*

Cele trei volume frumos ilustrate cu cinci mii de gravuri în lemn au fost publicate în anul 1856, ajungând în anul 1876 la a treia ediție, a fost coordonată de Charles Laboulaye (1813-1886)⁶⁴ în colaborare cu specialiști care sunt nominalizați de Larousse.

Este o lucrare considerată de Larousse „foarte importantă pentru că tratează enciclopedic tehnologiile destinate a oferi informații prețioase în domeniul industriei, manufacturii, agronomiei, fizicii și chimiei, în general a tot ce se ocupă de științele practice”⁶⁵.

Regretul lui este că au fost editate la Edinbourg și Francfort.

Va urma...

⁶⁴Paul Guérin, *op., cit.*, vol. 5, pag. 785.

Charles-Pierre Lefebvre Laboulaye (1813-1886) industriaș și scriitor științific, a fost decorat cu Legiunea de onoare.

⁶⁵Pierre Larousse, *op., cit.*, pag. XL.

